

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

IV 2013 8

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Ivan Trifunjagić
Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet

UDK 821.163.41.09
DOI 10.7251/fil1308098t

RETORIČKA STRUKTURA NOVINSKE KNJIŽEVNE KRITIKE ROMANA *DERVIŠ I SMRT MEŠE SELIMOVIĆA*

Apstrakt: Svrha ogleda je da se prikaže kako analiza retoričke strukture novinske književne kritike romana *Derviš i smrt*, izvedena sa stanovišta teorije retoričke strukture (TRS) – teorije organizacije teksta, autora Vilijama Mana i Sandre Tompson (1987), odražava diskursne funkcije novinske književne kritike – informativnu i interpretativnu, odnosno njena žanrovska obeležja vesti i komentara.

Ključne reči: retorička struktura, koherentnost, žanr, komunikacijske intencije, informisanje, interpretacija.

Uvod

Definisanje globalne koherentnosti kao ključnog aspekta u pogledu smisaonog uobličavanja određenog tipa teksta pretpostavlja lokalnu koherentnost na nižim nivoima hijerarhijskog ustrojstva (Heuboeck 2009). Na tako utvrđenim osnovama globalna koherentnost se pokazuje kao interakcija struktura na mikro i makro nivoima kojima odgovaraju entiteti mikro i makro jedinica. Sa stanovišta teorije retoričke strukture (Mann, Thompson 1987), mikrojedinice su elementarne retoričke jedinice (ERJ) osnovnog nivoa koje, u vidu klauza, ekspliciraju propozicionalne sadržaje i stupaju u retoričke odnose, formirajući RJ višeg nivoa (implicitne propozicije) – funkcionalno unificirane strukture (makrojedinice) – koje se javljaju rekurzivno, tj. mogu stupati u druge retoričke odnose i stoga formirati nove RJ, koje odražavaju (semantičku) koherentnost na posmatranom hijerarhijskom nivou. Formulirani konstitutivni princip takvih struktura obezbeđuje materijalnu komponentu globalne (pragmatičke) koherentnosti, koja se kao rezultanta kognitivnih procesa (De Baugrande, Dre-

ssler 1981) odnosi na smisao teksta. Sa stanovišta interakcije pisca i čitaoca ove strukture se komunikacijski interpretiraju, što znači da se shematski uređuju shodno žanru kojem pripadaju, odnosno ciljno orijentisu prema efektima svojih diskursnih funkcija.

Kada je u pitanju komunikacijska svrha novinske književne kritike, onda u osnovi govorimo o informativnim i interpretativnim diskursnim funkcijama, s obzirom na to da tekstovi tog tipa sadrže žanrovska obeležja vesti i komentara. Tako determinisana planska komponenta aktuelnog diskursa motiviše retoričke strukture s propozicionalnim i ilokucionim (koherentnim) odnosima koji realizuju komunikativne intencije obaveštavanja i argumentisanog ubeđivanja (Sanders, Spooren 1999). Cilj ovog rada je da izvede tranziciju iz sintaksički definisanih RJ do pragmatičke retoričnosti tekstova koja je funkcionalni nosilac diskursa, odnosno da sagleda organizaciju retoričkih struktura na nižim nivoima u odnosu na žanrovski definisanu retoričku strukturu na globalnom nivou. Za to će nam poslužiti tekst novinske književne kritike romana *Derviš i smrt* Meše Selimo-

vića pod naslovom *Pobunjeni čovek*, autora Mirka Miloradovića.¹

Teorijski pristup

Opšti *model koherentnosti*,² koji ćemo u ovom radu primeniti na tekstu novinske književne kritike, na horizontalnoj ravni prikazuje tekstualnu progresiju linearne osnove, a na vertikali označava hijerarhijske nivoe (mikro, makro i globalni) na kojima se odvija *kontinuitet smisla* (De Baugrande, Dressler 1981); lokalnu koherentnost definiše na osnovu zajedničke funkcije različitih RJ u okviru istih segmenata teksta koji, obezbeđujući semantički kontinuitet, predstavljaju *velike blokove za gradnju teksta* (Heuboeck 2009); na najapstraktnijem nivou, sve lokalne koherentnosti sabira u jednu globalnu koherentnost koja odgovara komunikacijskoj svrsi teksta, a stvorene retoričke strukture pretpostavlja funkcionalno podređenim RJ u vidu struktura na nižim hijerarhijskim nivoima.

U osnovnim crtama predstavljeni *model koherentnosti* anticipira i žanrovski i retorički aspekt, koji nam omogućava da specifikujemo tipove formiranih RJ (makrojedinica) i njihove (diskursne) funkcije u okviru tipiziranih struktura koje imaju prednost u odnosu na druge strukture (karakterizacija žanra), kao i da identifikujemo uspostavljene retoričke odnose na osnovu kojih se uređuje hijerarhijska retorička struktura. Teorijski okvir koji će nam poslužiti kao definicijska osnova za utvrđivanje koherentnih relacija jeste taksonomija retoričkih odnosa koju nudi *teorija retoričke strukture* (TRS).

¹ Lagumdžija, Razija (1973), *Kritičari o Meši Selimoviću*, Sarajevo: Izdavačko preduzeće „Svjetlost“.

² Heuboeck, A. (2009), „Some Aspects of Coherence, Genre and Rhetorical Structures – and Their Intergration in a Model of Text“, *Language studies working papers*, University of Reading, vol. 1: 35–45.

Komunikacijski cilj

Već je rečeno da komunikacijski cilj ili svrha novinske književne kritike ima ishodište u funkcionalnom čitanju njihovih tekstualnih struktura. Međutim, za izvođenje takvih kognitivnih procesa biće nam potrebno znanje koje nadilazi logičko-semantički sistem teksta i u sebe uključuje *sistem društvenog značenja* koji je svojstven žanru novinske književne kritike. Time smo s odgovarajućim žanrom u vezu doveli karakteristična obeležja izveštavanja i subjektivne ocene/komentara, koja na planu diskursa determinišemo kao informativne i interpretativne funkcije. Stoga će se komunikacijski cilj tekstova u kontekstu diskursa novinske književne kritike definisati kao pružanje relevantne informacije o knjizi koja je predmet kritike i iznošenje vrednosnog suda na osnovu iznesenih argumenata. U pogledu interakcije između pisca i čitaoca ovi kritički tekstovi razvijaju retoričke strategije objektivnog izražavanja, ali i one kojima je intencija ubeđivanje.

Ovim smo, u načelu, sagledali osnovne diskursne funkcije i komunikativne ciljeve ovog novinskog žanra. Međutim, da bismo došli do njih u zasebnim tekstovima neophodno ih je logički dekonstruisati na funkcionalne elemente, najpre na *logičke retoričke jedinice* (LRJ), a zatim svaku od njih na *specifične logičke retoričke jedinice* (SLRJ) (mišljenja smo da je za ovaj rad svrsishodnije koristiti terminologiju koju nudi TRS – *retoričke jedinice*, umesto onu kojom se služi A. Heuboeck – *mikro i makro jedinice*). U tekstu se ovi entiteti obično pojavljuju u vidu homogenih segmenata/pasusa s unificiranim značenjem i, kako je već rečeno, predstavljaju velike blokove za građenje strukture teksta, pri čemu su oba tipa složenih RJ konstruisana od *elementarnih retoričkih jedinica* (ERJ) u vidu klauza. Svim navedenim tipovima RJ odgovaraju njihovi hijerarhijski nivoi – za elementarne osnovni, za specifične logičke i logičke viši nivoi, a za tekst u celini global-

Ivan Trifunjagić

ni nivo, na kojem se konstituiše njegov jedinstveni smisao.

Na kraju ovog odeljka neophodno je razjasniti nedoumicu koja se može pojaviti u pogledu kompatibilnosti *modela koherentnosti* koji predlaže Heuboeck i TRS autora V. Mana i S. Tompson.

Prema TRS, svi retorički odnosi koji se uspostavljaju između RJ univerzalnog su logičkog karaktera, a eksplicirane ili implicirane propozicije na bilo kojem hijerarhijskom nivou semantički su neutralne prema diskursnim funkcijama žanra kojem se pripisuju. Ono što čini pomak u proučavanjima retoričkih struktura u okviru TRS jeste aspekt žanra koji u sebi sadrži kodirane komunikacijske ciljeve. Stoga je bilo moguće i neophodno stvoriti opšti *model koherentnosti*, koji će pretpostaviti konkretan smisao teksta u nastajanju, a univerzalni status RJ funkcionalno i semantički determinisati u odnosu na komunikacijski cilj.

Segmentacija teksta

Odlučili smo se za TRS jer ona pruža okvir za iscrpan komentar koji ujednačeno prikazuje komunikativne intencije i specifične diskursne funkcije, ali omogućava i to da se retorička struktura teksta grafički predstavi kao dijagram koji je definisan sa četiri aspekta: 1) ERJ odgovaraju minimalnom rasponu teksta; 2) unutrašnje tačke grananja dijagrama predstavljaju granične *raspone* teksta; 3) svaku tačku grananja odlikuje *nuklearnost*, dva apstraktna entiteta – *nukleus* ukazuje na one retoričke jedinice koje su nosioci važne informacije, dok je *satelit* pozadina ili podrška prezentovanoj informaciji; 4) svaka tačka grananja obeležena je *retoričkim odnosom* koji sadrži dva ili više tekstnih raspona koji se ne preklapaju.

Retorički odnosi mogu biti mononuklearni i multinuklearni. Prvi se sastoje iz dva tekstna raspona, od kojih je jedan nukleus a drugi satelit. Drugi, multinuklearni,

sadrže dva ili više raspona (nukleusi), koji pružaju podjednako važnu informaciju.

Definicijska osnova retoričkih odnosa korištena u ovom radu preuzeta je iz taksonomije retoričkih odnosa koju su razvili L. Karlson i D. Marku (2001). U njoj je definisano 78 relacija svrstanih u 16 klasa koje predstavljaju osnovne tipove relacionih značenja: **Pripisivanje**: *pripisivanje, negativno pripisivanje*; **Pozadina**: *pozadina, okolnost*; **Uzrok**: *uzrok, rezultat, posledica*; **Poređenje**: *poređenje, preferiranje, analogija, proporcija*; **Uslov**: *uslov, hipotetičnost, mogućnost, destimulator*; **Kontrast**: *kontrast, koncesivnost, antiteza*; **Elaboracija**: *naknadna elaboracija, elaboracija opšte-specifično, elaboracija deo-celina, elaboracija proces-faza, elaboracija pojam-atribut, elaboracija skup-član, primer, definisanje*; **Omogućavanje**: *svrha, omogućavanje*; **Evaluacija**: *evaluacija, interpretacija, zaključak, komentar*; **Objašnjenje**: *dokaz, dokazno objašnjenje, razlog*; **Združeni**: *lista, razdvajanje*; **Način – značenje**: *način, značenje*; **Tema – komentar**: *problem – rešenje, pitanje – odgovor, izjava – odgovor, tema – komentar, komentar – tema, retoričko pitanje*; **Rezime**: *rezime, preformulacija*; **Vremenski**: *vremenski pre, vremenski posle, istovremeno, sekvenca, obrnuta sekvenca*; **Tematska izmena**: *promena teme, skretanje s teme*; **Pseudoodnosi**: *tekstualna organizacija, raspon, ista jedinica*.

Važno je napomenuti da prilikom segmentacije teksta i sagledavanja funkcionalnih učinaka njegovih delova može doći do izvesnih ograničenja koja su uzrokovana *semantičkim međuprostorom* (Ramm, Villiger 1997). Iako je ponekad ERJ teško odrediti zbog nejasne granice između domena diskursa i sintakse, segmentacija teksta na osnovnom nivou najčešće se upravlja gramatičkim ili leksičkim sredstvima kojima je eksplicitno signaliziran raspon ERJ i određena vrsta retoričkog odnosa u koji dve susedne ERJ stupaju

(sintagmatske retoričke jedinice, SRJ).³ Ali, već na višim nivoima strukture, u vezanim segmentima bez tekstovnih konektora, ali i u segmentima teksta koji se javljaju kao posebni pasusi, utvrđivanje raspona koherentnih struktura SLRJ i LRJ, identifikacija i grupisanje relacija među njima pretpostavlja heuristički pristup.

Prema shemi *tekstualna organizacija* kritika *Pobunjeni čovek* sadrži 91 RJ, koje sačinjavaju sledeći strukturni elementi: RJ (1) odnosi se na *naslov*, RJ (2–3) na citirani *tekst* iz romana i njegov *posredni izvor* koji se mogu povezati s *glavnim tekstom* kritike RJ (4–88), RJ (89) predstavlja *ime autora* kritike, RJ (90) *izvor* (mesto objavljivanja), a RJ (91) *datum* njenog objavljivanja. Kada je u pitanju segmentiranje strukture glavnog teksta, nezavisan funkcionalni integritet (ERJ) imale su koordinirane i subordinirane klauze, iskazi izdvojeni zagradom, klauze pomoću kojih se pripisuje upravni govor, ali ne i gerundi i klauze komplementnog tipa.

1) *Pobunjeni čovek*

2) Pozivam za svjedoka mastionicu i pero i ono što se perom piše;

Pozivam za svjedoka temu sumraka i noć i sve što ona oživi...

Pozivam za svjedoka vrijeme, početak i svršetak svega – da je svaki čovek uvijek na gubitku.

Sve što možete protiv mene učiniti, učinite, ne dajte mi ni trenutka predaha...

3) (Iz Kur'ana, po Selimoviću)

4) Desio se lep datum u našoj literaturi, 5) objavljen je jedan prekrasan roman, knjiga „Derviš i smrt“, knjiga gorka, duboka, otkrovenje!

6) Ako umete da zamislite kako bi pisao Kafka da je bio vaspitan u islamskom načinu mišljenja i u čulno vreloj arapsko-iranskoj književnosti, 7) eto vam odgovora na pitanje kako izgleda roman Meše Selimovića o dervišu, smrti i životu, zlu i dobru, pokornosti i pobuni.

8) Selimović je počeo da piše pred rat, 9) docnije je objavio zbirke pripovedaka, roman „Tišine“ i –

³ A. Heuboeck u svom *modelu koherentnosti* osnovni nivo strukture naziva *mikronivo* s odgovarajućim *mikrojedinicama* koje obrazuju *sintagmatske makrojedinice* na *makronivou* (klauze → složene rečenice → segmenti teksta).

10) ako govorimo najiskrenije: 11) nije objavio knjigu 12) koja bi makar naslutila pisca „Derviša“. 13) Ali, ostavimo to, 14) požurimo da uđemo u gusto tkivo jednog romana 15) koji nije ni kratak ni veseo. 16) „Zašto se smatra da su knjige pametne 17) ako su gorke?“ – 18) pita nas pisac negde pred kraj svoje knjige, glumeći da ne zna koliko će baš njegova knjiga biti smatrana i gorkom i pametnom. 19) Gorka je ispovest Ahmeda Nurudina, derviša sa znatnim činom i položajem u jednoj bosanskoj kasabi u vreme velikih vezira. 20) Ukratko: bio je pravoveran, odan 21) kako samo mogu biti knjiški ljudi, 22) i tad mu u život hrupiše događaji: 23) najpre mu uhapsiše jednog brata, 24) pa on sakri begunca 25) koji je bežao od njegovih, 26) pa odbiju da ga saslušaju najviđeniji i najjači ljudi kasabe 27) (a smatrao se i sam jednim od njih, najuglednijih), 28) i sazna da su mu brata ubili 29) pre nego što je mogao bilo šta da preduzme, 30) a on je pokrenuo neke od onih 31) koje je mogao da pokrene 32) (kao kod Andrića ona nesrećna žena 33) što prenosi sanduk sa mrtvim detetom 34) a deteta u sanduku nije)... 35) i da ne prepričavam dalje: 36) četrdesetogodišnji Ahmed Nurudin bi izbačen iz svog toplog gnezda, 37) siđe do dna svoga strpljenja i svoje ličnosti, 38) postade prevratnik... 39) Situacija je dramatična, 40) šejh Ahmed uspeva da sruši svoje neprijatelje njihovim sredstvima, 41) bude unapređen za kadi-efendiju, glavnog šerijatskog tužioca i sudiju, 42) oseti na svojoj koži šta je moć i sila, 43) oseti da pravednom čoveku u sredini 44) kakva je odavno uspostavljena 45) nema drugo nego „katulferman“ – smaknuće davljenjem.

46) „Možda će neko, dalek i nepoznat, čitati ove moje neobične zapise, 47) i bojim se da neće sve razumjeti, 48) jer izgleda da zaista postoji poseban derviški način mišljenja o sebi i svijetu, 49) u kome sve naše zavisi od drugih. 50) Niko ne može biti tako razočaran i tako obesmišljen, tako konačno u sebi upropašten kao mi, 51) ako nas izdvoje. 52) A čak i mi to teško uviđamo 53) dok nam se ne desi“, – 54) saopštava nam derviš Ahmed, 55) ali nije bilo razloga za brigu: 56) njegov pisac, Selimović, učinio je da sudbina ovog derviša, čoveka „istih kao i većina ljudi“, nađe u nama svoje saučesnike u pobuni, saputnike u nevolji. 57) „Postojan u nesreći, nuždi i teškim vremenima“, 58) kao što i propisuje „Kur'an“ za pobožna čoveka, 59) Ahmed-efendija nije ništa manje aktuelan od Kafkinih i Andrićevih progonjenih junaka (=slabića), 60) a umetnički je opipljiv kao svaka ispovest rađena zreloom i jakom sveću, nadahnutom i kujundžijski pedantnom sugestivnošću.

Ivan Trifunjagić

61) Šta je to što ova knjiga ima 62) a druge nema-ju?

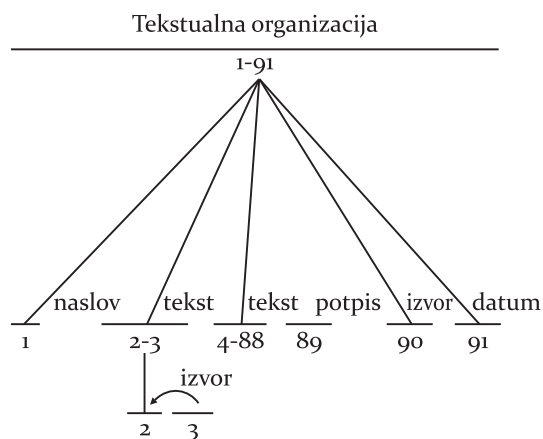
63) Najpre je to, u osnovi, presićenost jezika, zamamljivost slika i poređenja, čistota stila 64) što ni u jednom trenutku ne prelazi u preciznost; 65) dosledno sprovedena sažetost u nenatrunjenom, bistroj i 66) rekoh već 67) presićenom jeziku. 68) Tu je, zatim, majstorski mamuzana intriga, sijaset ličnosti vezanih jedna s drugom, koloplet najrazličitijih psihologija, ukršten po zakonu uverljivom i umetničkom. 69) Ako uopšte uđete u ovu knjigu, 70) iz nje nećete izaći 71) pre nego je dočitate!

72) Kad levantinske igre uzmu sve ličnosti (oboje- ne, reljefne, izdiferencirane, stabilne, jedino u mentalitetu, 73) knjiga dobija tempo odličnog ka-ubojskog filma, 74) a opet ne propušta da nas po- uči uzgrednim mudrostima, obrtima 75) koji go- vore koliko o junacima, toliko i o nama dana-šnjim. 76) Scena Ahmedovog razgovora sa multi- jom valjala bi u svakoj prozi 77) za koju se smatra da je evropskog ranga: 78) takve izbezumljene igre ljudima i rečima nema čak ni kod čuvenog Darela! 78) I, na kraju, i ne na zadnjem mestu, te žene, Marija i Hasanova sestra, kao sve žene iz za- čaranih istočnjačkih knjiga, i Hasan 80) koji doi- sta u nečemu liči na Darelovog Nesimu. 81) Koli- ko je samo naš pisac oporiji! 82) Ako bi imao malo sreće, 83) neće mu izmaći uspeh i van naših na- grada.

84) Naposletku, ovo je knjiga 85) koja se čita kao kakva klasična romaneskna povest, 86) u kojoj prepoznajemo jučerašnje, današnje, buduće, 87) knjiga koja se mirne savesti može preporučiti za školsku lektiru u najvišim razredima gimnazije (zajedno sa Sartrom, Andrićem, Krležom, Fokne- rom, Kamijem). 88) Knjiga o kojoj ćete još slušati.

89) Mirko Miloradović

90) (NIN – 91) 20. novembar 1966)

Dijagram 1: Tekstualna organizacija

U drugoj fazi istovremeno smo segmentirali više ERJ u rečenične tekstne raspone i identifikovali relacione odnose među njima, čime smo dobili koherentne podstrukture (SRJ). Zatim smo susedne podstrukture povezali retoričkim odnosima u veće podstrukture (SLRJ) kada su i veće tekstovne celine počele da se pojavljuju. Konačna retorička struktura teksta sačinjena je povezivanjem njegovih glavnih delova (LRJ), što nam je omogućilo izradu dijagrama TRS,⁴ koji na shematski način definiše rasporede koherentnih struktura. Ova strategija omogućila nam je da svaku novoformiranu koherentnu podstrukturu uočavamo iz perspektive globalne koherentnosti, odnosno da odredimo njihov funkcionalni karakter u odnosu na diskursne funkcije teksta.

Shodno žanru kojem pripada, svrha novinske književne kritike *Pobunjeni čovek jeste prikaz romana Meše Selimovića Der- viš i smrt*. Sledeći *model koherentnosti*, koji predlaže Heuboeck, ovako definisan komunikacijski cilj teksta dekonstruisan je na *logičke retoričke jedinice* koje čine segmenti (4–5), (6–88), od kojih prvi, na početku teksta, u maniru impresionističke objave donosi pozitivan kritički stav o knji- zi o kojoj će biti reči, dok drugi segment obuhvata ostatak članka i, u odnosu na prvi, predstavlja interpretativni okvir za izneseni kritički sud (retorički odnos *in- terpretacija*). Funkcionalni učinci ove dve po obimu i složenosti nejednake koheren- tne strukture na najvišem hijerarhijskom nivou takvi su da u odnosu na komunika- cijski cilj *prikaz* prva LRJ vrši logičku funk- cijiju *kritička pozicija*, dok druga LRJ treba da iznese *argumente na osnovu kojih će se braniti odabrana pozicija*. Iz perspektive komunikativnih intencija, ove dve propo- zicije od ključnog su značaja, jer se na

⁴ U njima su lukovi označeni nazivima relacionih odnosa, a vertikalne linije se spuštaju iz tekstnog raspona koji se rastavlja do nukleusa. Redosled nerastavljenih RJ strukture predstavljen je broje- vima.

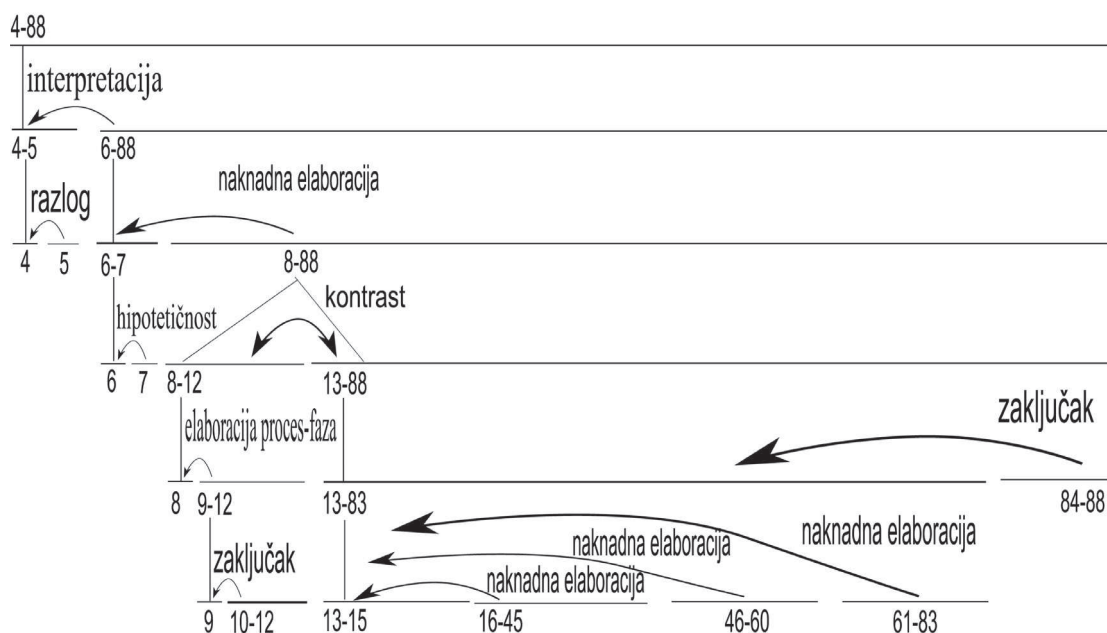
osnovu njihovog ilokucionog odnosa posmatraju ostali retorički odnosi u strukturi teksta.

Sledeći korak u analizi bila bi identifikacija koherentnih struktura u funkciji *specifičnih logičkih retoričkih jedinica* u odnosu na tipove *logičkih retoričkih jedinica*.

Tekstni raspon (4–5) čine dve ERJ u funkciji SLRJ, čiji je retorički odnos specifikovan kao *razlog* i predstavlja propoziciju u funkciji LRJ *kritička pozicija – objavljivanje knjige Derviš i smrt* predstavlja razlog zbog čega je to *značajan datum za domaću književnost*, što je neposredno iznesen vrednosni sud i implicirana kritička pozicija. Kada je u pitanju druga LRJ *argumentacija*, koju čini tekstni raspon (6–88), anotirali smo dve semantičke propozicije u funkciji SLRJ među kojima je identifikovan retorički odnos *naknadna elaboracija* – raspon (6–7) u funkciji nukleusa i raspon (8–88) u funkciji satelita. Sadržaji ERJ (6) i (7) u retoričkom odnosu *hipotetičnost* pružaju čitaocu mogućnost da zamisli atmosferu romana na osnovu poznavanja poetike pisca koji ne pripada orijentalnoj baštini, a upravo bi njene karakteristike u kon-

trastnom spoju s pomenutim piscem odgovarale doživljaju koji bi se stvorio nakon čitanja. Ceo tekst koji sledi u rasponu (8–88) *elaborira* zadati *interpretativni okvir* u rasponu (6–7), usled čega su ove dve koherentne strukture (SLRJ) u interakciji proizvele propoziciju u funkciji LRJ *argumentacija*.

Pri daljem raščlanjavanju tekstnog raspona (8–88) u gornjem srednjem nivou retoričke strukture anotirali smo dve koherentne podstrukture koje se nalaze u retoričkom odnosu *kontrast*. Ovu implicitnu propoziciju realizovali su rasponi (8–12), u kojima se ističu razlike po pitanju uspelosti ranijih književnih ostvarenja u odnosu na roman *Derviš i smrt*, i raspon (13–88), u kojem čitaoca treba uveriti zašto autor kritike favorizuje poslednje Selimovićevo delo. U takve svrhe upotrebljena su tri retorička odnosa *naknadna elaboracija* kao retorička sredstva za organizovanje velikih segmenata teksta i jedan retorički odnos *zaključak* za deo teksta koji predstavlja po obimu kraće konačno razmatranje sadržaja pomenutih segmenata.

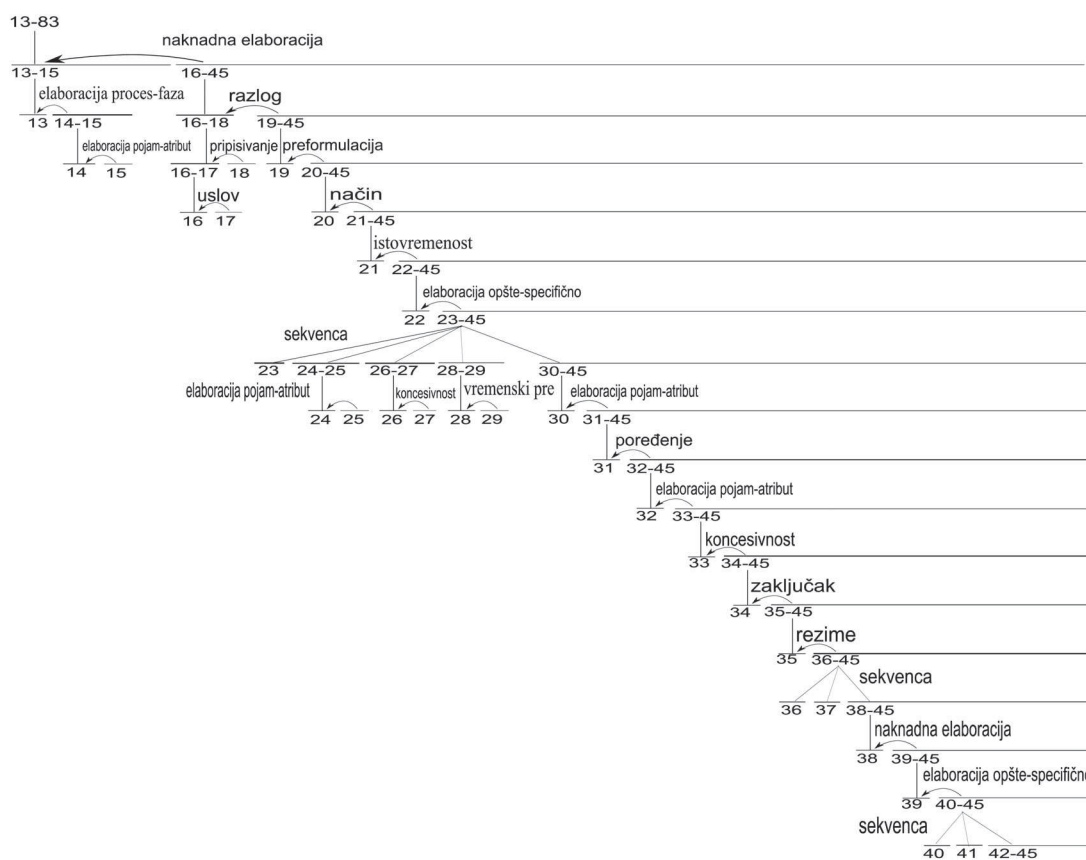
Dijagram 2: Gornji srednji nivo retoričke strukture – LRJ i SLRJ

Retorički odnosi *naknadna elaboracija*, obuhvatajući tekstne raspone (13–15) u funkciji nukleusa i (16–45), (46–60) i (61–83) u funkciji satelita, strateški su upotrebljeni s namerom da se prethodni kontekst proširi, odnosno da se semantički označeni odnosi u segmentu teksta (13–15) uklope u kontekst – pisac odustaje od elaboracije prethodno iznesenog komentara o delu Meše Selimovića (*kontrast*) i poziva čitaoca da zajedno otpočnu s prikazom sadržine romana (*elaboracija proces-faza*), uz napomenu da će to biti prilično zahtevno s obzirom na njegovu složenost (*elaboracija pojam-atribut*).

Struktura prvog segmenta (16–45) motivisana je intencijom kritičara da nam iznese dovoljan razlog za konstataciju pripisanu autoru romana u formi pitanja: „Zašto se smatra da su knjige pametne ako

su gorke?“ – tekstni rasponi (16–18) (nukleus) i (19–45) (satelit) nalaze se u retoričkom odnosu *razlog*. Retorički odnos realizovan na ovom nivou ilokucione je prirode, ali su podstrukture segmenata tekstova na nižim nivoima većinom formirane putem relacija u funkciji informisanja, jer se putem njih prezentuje sadržaj romana.

Jedan od karakterističnih multinuklearnih retoričkih odnosa za donje srednje nivoe strukture, koji smo tri puta identifikovali u tekstnom rasponu (23–45), jeste odnos *sekvenca*. Njegovu potencijalnu primenu pri ilustraciji generisanja teksta izvodimo iz fenomena hronološki uređenih sintaksičkih i semantičkih struktura u okviru koherentne podstrukture. Primeri eksplicitno označeni u tekstu koji izražavaju ovaj fenomen jesu rasponi (23), (24–25), (26–27), (28–29) i (30–45). U njima je ukratko izne-

Dijagram 3: Prva koherentna podstruktura u funkciji satelita retoričkog odnosa naknadna elaboracija

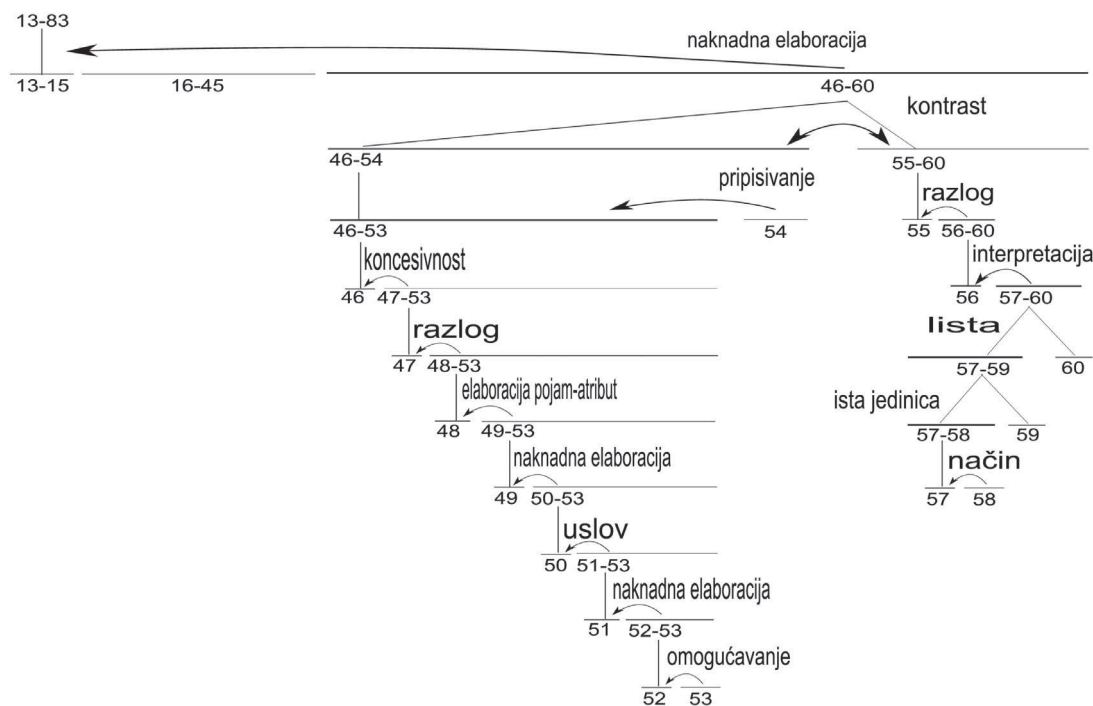

sena fabula romana, tako što se odnos između ključnih situacija prikazuje putem vremenske sukcesije, a odnos *sekvenca* im je odgovarajući zato što uspostavlja hronološki red. Raspon teksta (30–45) u sebi sadrži dve koherentne podstrukture u funkciji implicitnih propozicija, od kojih se druga (40–45) nalazi u okviru prve (36–45).

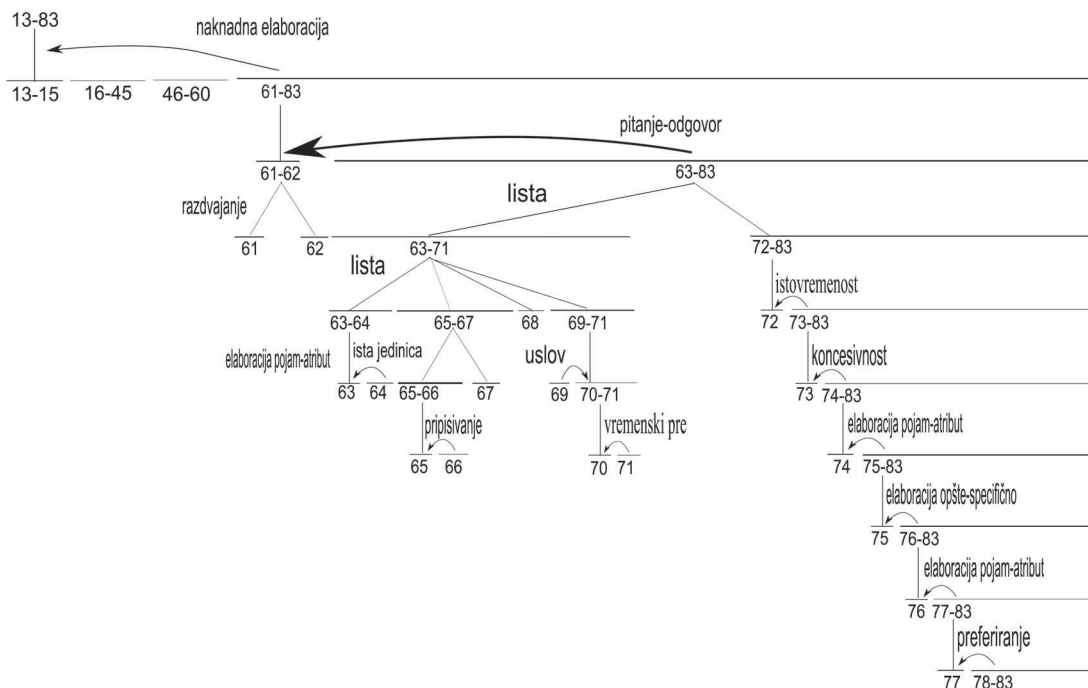
Drugu koherentnu podstrukturu u funkciji satelita retoričkog odnosa *naknadna elaboracija* predstavlja tekstni raspon (46–60), koji je ujedno primer tekstualnog paralelizma. Multinuklearni retorički odnos *kontrast* uredio je dve paralelne strukture s tekstnim rasponima (46–54) i (55–60) koji iznose situacije iste po mnogim karakteristikama, ali tako da čitalac prepozna je i razlike koje poređenje donosi. Prva RJ nukleus sadrži citat iz romana – ispovest derviša Ahmeda povodom razumevanja sudbine koja ga je zadesila – dok nam druga RJ nukleus govori o identifikaciji čitaoca i junaka romana, da će se obični ljudi u njemu

prepoznati iako je Ahmed derviš, što je osnova kontrastnog poređenja (ilokucionni retorički odnos *razlog*). Retorički odnos *interpretacija* uspostavljen između raspona (56) u funkciji nukleusa i raspona (57–60) u funkciji satelita paradigmatično dovodi u vezu Selimovićevog junaka s Kafkinim i Andrićevim junacima, čime je prethodnim kritičkim razmatranjima dat nov kvalitet.

Treću RJ koja se sa RJ (13–15) nalazi u retoričkom odnosu *naknadna elaboracija* čini segment teksta (61–83). Njegova retorička struktura motivisana je retoričkim odnosom *pitanje–odgovor* između RJ (61–62), koja funkcionalno zahteva paralelne strukture, i RJ (63–83), koja je uređena multinuklearnim retoričkim odnosom *lista*. Na planu sadržaja tekstni raspon (61–62) iznosi pitanje po čemu bi se roman *Derviš i smrt* razlikovao od ostalih romana, a raspon (63–83) daje odgovor na postavljeno pitanje. Poetski elementi koji se navode kao karakteristike romana u rasponu (63–83) uređeni su retoričkim odnosom *lista*

Dijagram 4: Druga koherentna podstruktura u funkciji satelita retoričkog odnosa naknadna elaboracija

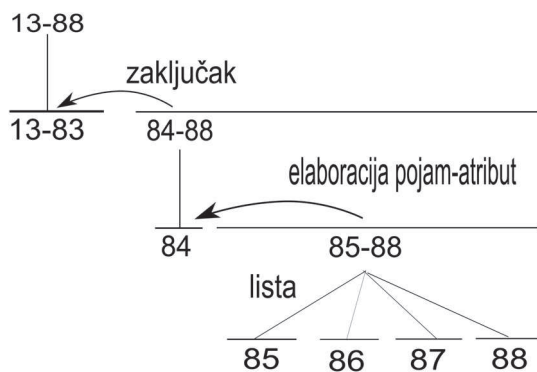

Dijagram 5: Treća koherentna podstruktura u funkciji satelita retoričkog odnosa naknadna elaboracija

kao dve paralelne strukture u tekstnim rasponima (63–71) i (72–83). U prvoj strukturi kritički se vrednuju jezik, stil, likovi, motivacija i siže, pri čijem uvođenju svaka od tih odrednica postaje paralelna podstruktura u retoričkom odnosu *lista* u vidu RJ koje čine rasponi (63–64), (65–67), (68) i (69–71). Međutim, već u drugoj strukturi dominiraju retorički odnosi klase *elaboracija* i *poređenje*, jer komparativni pristup poetskim elementima romana, poput ritma pripovedanja, idejnog aspekta i likova, zahteva drugačiji retorički obrazac. Ako je na višem strukturnom nivou segmenta (61–83) upotrebljen retorički odnos *lista* da funkcionalno organizuje njegove podstrukture, onda se takva retorička strategija još uvek odnosila na informativnu komponentu implicitne propozicije koje su realizovale RJ (61) i (62) – „Šta je to što ova knjiga ima, a druge nemaju?“. Onog momenta kada se prešlo na niže nivoe strukture, postalo je indikativno da su retorički odnosi klase *elaboracija* i *poređenje* u funk-

ciji ilokucije koju je motivisala interpretativna komponenta postavljenog pitanja.

Koherentna struktura poslednjeg segmenta funkcionalno je upotrebljena da zaključi iskaz sadržan u tri predstavljena tekstna segmenta zajedno, pa je i obim tekstnog raspona (84–88) u funkciji satelita manji od raspona (13–87) u funkciji nukleusa u retoričkom odnosu *zaključak*. ERJ (85), (86), (87) i (88) u obliku sukcesivnih relativnih klauza u ovoj su strukturi sintagmatično upotrebljene na taj način što prema ERJ (84), koja sadrži pojam *knjiga* u funkciji antecedenta, uspostavljaju retorički odnos *elaboracija pojam-atribut*, a predstavljeni su putem multinuklearne sheme *lista*. Funkcionalna razlika u primeni multinuklearnog retoričkog odnosa *lista* u poslednjem segmentu u odnosu na prethodne sadržana je u tome što su sve četiri eksplicitne propozicije koje čine *listu* ovog puta motivisane ilokucijom, a ne informativnom komunikacionom intencijom.

Dijagram 6: Koherentna struktura u funkciji satelita retoričkog odnosa zaključak

Zaključak

Nakon primene *modela koherentnosti* koji predlaže A. Heuboeck i *teorije retoričke strukture* autora V. Mana i S. Tompson, rezultati analize su opravdali tezu o hijerarhijski ustrojenoj i funkcionalno organizovanoj retoričkoj strukturi teksta. Njenom dekonstrukcijom prikazana je interakcija koherentnih struktura i smisao teksta u nastajanju, a specifikacijom uspostavljenih relacija ukazano je na komunikacione efekte teksta i pragmatičke učinke diskursa novinske književne kritike. U zavisnosti da li je namera bila da se čitalac informiše ili ubedi uređivana je i retorička struktura kritike. Komunikativne intencije u međusobno nezavisnom položaju uzete su uslovno, jer se pokazalo da relacije između RJ često sadrže i ilokucionu i informativnu komponentu, a njihovim bi se razdvajanjem narušila koherentnost teksta.

Dekonstrukcijom komunikacijskog cilja *prikaz romana Derviš i smrt* na gornjem srednjem nivou retoričke strukture anotirane su dve koherentne strukture u funkciji *logičkih retoričkih jedinica* (*kritička pozicija* i *argumentacija*) među kojima je uspostavljen retorički odnos *interpretacija* u funkciji ilokucije. Daljom razgradnjom ove dve LRJ identifikovane su četiri *specifične logičke retoričke jedinice*: kohe-

rentna struktura LRJ *kritička pozicija* sastoji se iz dve ERL u funkciji SLRJ (*značajan datum za domaću književnost i objavljivanje knjige Derviš i smrt*) čiji je retorički odnos specifikovan kao *razlog* i u funkciji je iznošenja propozicionalnog sadržaja i ilokucije; koherentna struktura LRJ *argumentacija* sadrži jednu SRJ (retorički odnos *hipotetičnost*) u funkciji SLRJ (*interpretativni okvir*) i jednu SLRJ (*elaboracija*), koju čine složene podstrukture. Retorički odnos *naknadna elaboracija* između ove dve SLRJ stvorio je propoziciju za LRJ *argumentacija* i u funkciji je ilokucije.

Kada su u pitanju donji srednji nivoi retoričke strukture, SLRJ *elaboracija* sadrži četiri funkcionalno koherentne podstrukture – tri RJ u funkciji satelita u retoričkom odnosu *naknadna elaboracija* i jednu RJ u funkciji satelita u retoričkom odnosu *zaključak*. Intencija da se u prvom izdvojenom segmentu teksta prezentuje fabula romana ostvarena je preko ilokucionog retoričkog odnosa *razlog*, koji u informativne svrhe motiviše produktivne retoričke odnose klase *elaboracija: elaboracija opšte-specifično* u vidu multinuklearne sheme *sekvenc*a koja hronološki uređuje više RJ i *elaboracija pojam-atribut* u vidu mononuklearne sheme koja determiniše RJ u funkciji nukleusa. Druga koherentna podstruktura interpretativno je motivisana a retorički realizovana u vidu multinuklearne sheme *kontrast* koja je kritičaru omogućila evaluaciju na osnovu poređenja. Ilokucionu vrednost prezentovanih argumenata retorički su aktualizovali mononuklearni odnos *razlog* i odnos *interpretacija* u formi multinuklearne sheme *lista* koja uređuje paralelne strukture RJ od istog značaja. Treći izdvojeni segment teksta strukturno je uređen retoričkim odnosom *pitanje-odgovor* koji je predstavljen multinuklearnom shemom *lista*. Ovakav strukturni obrazac pogodovao je kritičarevoj intenciji da se u jednoj paralelnoj strukturi, koju takođe uređuje multinuklearna shema *lista*, nabroje poetski elementi ro-

Ivan Trifunjagić

mana, a u drugoj da se ti isti elementi vrednuju putem mononuklearnih retoričkih odnosa klase *elaboracija i poređenje*. Četvrta koherentna podstruktura u funkciji zaključka organizovana je multinuklearnom shemom *lista* u kojoj paralelni anaforički iskazi doprinose ilokucionoj snazi finalnog argumenta.

Dekonstrukcijom retoričke strukture teksta *Pobunjeni čovek* omogućen nam je uvid u retoričke obrasce koji su motivisani dvema osnovnim diskursnim funkcijama novinske književne kritike – informativnom i interpretativnom, nakon čega je konstatovano da prikaz romana *Derviš i smrt* ispoljava tipične odlike žanra, jer su poetski referentni elementi – fabula, motivacija, siže, ritam pripovedanja, jezik, stil, likovi, idejnost – prezentovani selektivno na osnovu informativne vrednosti koju svaki od njih ima, a interpretirani afirmativno prema odabranom kritičkom pristupu u funkciji vrednovanja književnog dela.

Literatura

1. Carlson, Lynn and Daniel Marcu (2001), *Discourse Tagging Reference Manual*, ISI Technical Report ISI-TR-545.
2. Carlson, Lynn, Daniel Marcu and Mary Ellen Okurowski (2003), „Building a discourse tagged corpus in the framework of Rhetorical Structure Theory“, in: J. van Kuppevelt and R. Smith (Eds.), *Current and New Directions in Discourse and Dialogue*, Berlin: Springer, 85–112.
3. De Beaugrande, R. and W. U. Dressler (1981), *Coherence. Introduction to Text Linguistics*, London: Longman, 68–89.
4. Heuboeck, A. (2009), „Some Aspects of Coherence, Genre and Rhetorical Structures – and Their Intergration in a Model of Text“, *Language studies working papers*, University of Reading, vol. 1: 35–45.
5. Mann, William C. and Sandra A. Thompson (1988), „Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization“, *Text*, 8 (3): 243–281.
6. Ramm, Wiebke & Claudia Villiger (1997), *Global Text Organization and Sentence-grammatical Realization: Discourse-Level Constraints on Theme Selection* (CLAUS-Report No. 61), Universität des Saarlandes, Saarbrücken.
7. Sanders, Ted and Wilbert Spooren (1999), „Communicative intentions and coherence relations“, in: W. Bublitz, U. Lenk and E. Ventola (Eds.), *Coherence in Spoken and Written Discourse: How to Create It and How to Describe It*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 235–250.

**RHETORICAL STRUCTURE OF A NEWSPAPER REVIEW
OF THE NOVEL *DEATH AND THE DERVISH* BY MEŠA
SELIMOVIĆ**

Summary

This paper aims to show how the analysis of the rhetorical structure of a newspaper review of the novel *Death and the Dervish* by Meša Selimović, done from the standpoint of the Theory of Rhetorical Structure (TRS) – the theory of text organization, whose authors are William Mann and Sandra Thompson (1987), reflects the discourse functions of newspaper literary criticism, informing and interpretation, that is, its genre features: news and comment.

ivan.trifunjagic@yahoo.com